

Cultuurhistorische waarde van

Bij groene monumentenzorg is er meestal vooral aandacht voor esthetiek en niet zozeer voor historiciteit van de aanplant. Onderzoek naar historische beplantingen laat echter zien dat ons groene culturele erfgoed het behouden zeker waard is.

Tekst en beeld Bert Maes

Bomeneiland op Nieuw-Amelisweerd met grote variatie aan soorten en variëteiten.

De landgoederen Oud- en Nieuw-Amelisweerd en Rhijnauwen staan sinds 2006 op de Rijksmonumentenlijst. Het gaat daarbij niet alleen om de monumentale landhuizen met bijgebouwen, maar ook om de parken er omheen met hun historische aanleg, zichtassen en beplantingen.

Ecologisch Adviesbureau Maes onderzocht de cultuurhistorische waarde van de beplanting, vooral van de bomen en heesters. Dat is niet zo vanzelfsprekend. Waar in de gebouwde monumentenzorg de authenticiteit van bouwmaterialen en constructies een algemeen en geaccepteerd uitgangspunt is, is dit bij de groene monumentenzorg nog nauwelijks aan de orde.

Als een oude linde- of beukenlaan wordt verjongd of vervangen, dan bestaat het nieuwe plantgoed meestal uit willekeurig aangekochte linden of beuken.

groen erfgoed

Specifieke variëteiten

Parkbossen, lanen en plantvakken van landgoederen en parken bestaan, voor een bepaalde periode of streek, uit specifieke cultuurhistorische variëteiten. Lindes, esdoorns of beuken uit de 17^e, 18^e of 19^e eeuw kunnen grote verschillen vertonen in onder andere stam- en kroonvorm, bladkleur, kleur van uitlopen of herfstkleuren.

Daarnaast kunnen er kenmerkende verschillen optreden in plantafstand, menging van boomsoorten of leeftijdsopbouw en behandeling van de boomkroon. De gevolgen van het negeren van de authenticiteit van onze historische beplanting zijn inmiddels overal herkenbaar.

Vele landgoederen en parken zijn in de afgelopen 50 jaar omgevormd met een willekeurige niet-historische beplanting. Talloze originele beplanting werd daarbij verwijderd. De nieuwe beplanting kan weliswaar aardig ogen, maar is vanuit cultuurhistorisch perspectief zonder inhoud. Vanuit historisch erfgoed, wetenschap en onderzoek valt dit te betreuren.

Originele variëteiten

In Engeland worden inmiddels, mede dankzij het prachtige onderzoek van de historisch dendroloog Donald Pigott, de 'ganzevoetlanen' bij het monumentale paleis Hampton Court hersteld met de originele 17^e eeuwse variëteiten. Het interessante aan de uitkomst van Pigott's onderzoek is dat de meer dan 300 jaar oude lindes van Hampton Court van Nederlandse herkomst blijken te zijn! Het betreft hybride Hollandse lindes (*Tilia × europaea*): kruisingsproducten van de inheemse zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) en winterlinde (*Tilia cordata*).

Inmiddels blijkt uit een studie van Rune Bengtsson dat ook de vele 17^e en 18^e eeuwse lindelannen in Zuid-Zweden van Hollandse herkomst zijn. Er werd in Zweden een rekening gevonden van een Hollandse boomkweker uit 1618. Bengtsson ontdekte verder dat de oudste linde van Nederland, een Hollandse linde met een stamomvang van bijna 8 m te Sambeek, precies dezelfde genetische variëteit is als een even monumentale linde, geplant in 1623 op een landgoed in Zuid-Zweden (Grönsö).

Bengtsson kon zo'n 18 verschillende historische lindeklonen vaststellen van merendeels vermoedelijk Nederlandse origine. Vergelijkbare Hol-

Hollandse linde bij het koetshuis van Oud-Amelisweerd, geplant omstreeks 1825. Belangrijk als stekboom voor nieuw plantmateriaal.

landse export kunnen we vaststellen voor onder andere Noord-Duitsland en de Baltische staten in Rusland.

Niet alleen lindes werden hier gekweekt en verhandeld, maar ook allerlei andere boomsoorten zoals hybride abelen en iepen. Plantgoed van onze oude landgoederen en parken is niet alleen van groot cultuurhistorische belang, maar vertegenwoordigt ook specifiek Nederlands erfgoed.

Amelisweerd en Rhijnduinen

De landgoederen Oud- en Nieuw-Amelisweerd en Rhijnduinen hebben hun oorsprong ergens in de Middeleeuwen. Vanaf de 17^e eeuw werden de Middeleeuwse huizen en kastelen omgebouwd tot landhuizen met parken rondom.

De landgoederen zijn een eldorado voor liefheb- ▶

bers van monumentale bomen; vele zijn hier rond de 200 jaar oud. De bomen van het parkbos direct achter het landhuis, het 'Trapezium', een trapeziumvormig parkbos uit 1765, van Oud-Amelisweerd, maar ook die van Nieuw-Amelisweerd trouwens, zijn uitzonderlijk hoog.

Veel beuken (*Fagus sylvatica*) zijn meer dan of tegen de 40 m hoog. Een van de 40 m hoge eiken (*Quercus robur*) is als tweede hoogste in het land gemeten. Een witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) van 33 m is het hoogst gemeten exemplaar van het land. Op Nieuw-Amelisweerd staan nog de hoogste zoete kers (*Prunus avium* subsp. *avium*), 32 m, en de hoogste iep (*Ulmus glabra*), 38 m.

Die boomhoogten hebben vooral te maken met de rijke en vochtige kleibodem van de rivieroeveren hier. Toch zal het niet alleen de bodem zijn, maar waarschijnlijk hebben de tuinbeheerders van de 18^e en vroege 19^e eeuw een goed oog voor kwaliteit gehad, gezien de prachtige rechte stammen van de bomen van het parkbos. Ze zijn ook vakkundig opgesnoeid.

Historische ondergroei

Op het eerste gezicht lijkt het parkbos alleen uit opgaande zomereiken, beuken en essen te bestaan. Het onderzoek laat echter zien dat er een historische ondergroei bestond van een aantal sierheesters, gewone vogelkers (*Prunus padus*), kruisbes (*Ribes uva-crispa*) en alpenbes (*Ribes alpinum*) naast haagbeuk (*Carpinus betulus*), iepensoorten (*Ulmus* sp.), zwarte els (*Alnus glutinosa*) en es (*Fraxinus excelsior*) die als hakhout werden beheerd.

Het Trapezium is in het vroege voorjaar een lust voor de ogen met de prachtige oude stinzenflora van onder andere bosanemonen (*Anemone nemorosa*), guldenboterbloemen (*Ranunculus auricomus*), boshyacint (*Hyacinthoides non-scripta*) en daslook (*Allium ursinum*).

Rond het landhuis is de variatie aan bomen groter. De meest opvallende, een monumentale bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), heeft het loodje gelegd, mede door een slechte snoeiwijze. Daarnaast zien we er gewone en oosterse plataan (*Platanus × hispanica* en *P. orientalis*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), taxus (*Taxus baccata*) en Hollandse linde (*Tilia × europaea*).

Karakteristiek zijn de buxusbosjes bij de aanzet van de grachtbrug. Daar blijken twee oude cultivars te zijn toegepast, waaronder *Buxus sempervirens* 'Bullata', een Duitse variëteit uit 1864 met bolle blaadjes. Een andere bijzondere struik is de

breedbladige kardinaalsmuts (*Euonymus latifolia*), een mediterrane soort die sinds 1700 in ons land in cultuur is.

Lanen

Door Oud-Amelisweerd lopen enkele opmerkelijke lanen. De Voorlaan of oprijlaan is door het maaibeheer, asfaltering van het wegdek en parkeren lang niet compleet meer, maar nog zeer indrukwekkend met een groot aantal majestueuze bomen.

De idee dat historische lanen met één boomsoort beplant behoren te zijn, wordt hier gelogenstraft. De laan bestaat uit beuken en eiken. Uit jaarringboringen blijkt dat daarbij de eiken, als schaduwmijsende soort, eerst zijn geplant rond 1820 en de beuken circa 30 jaar later. Interessant is ook de alternerende plantafstand.

Een tweesoortige beplanting is te zien bij een aantal 'slingerlaantjes' langs waterlopen en in het Trapezium. Het moet hier om geselecteerd plantgoed gaan, gezien de prachtige rechtopgaande boomstammen.

Lindeloofgang

Op landgoed Rhijnauwen staat een herontdekte lindeberceau of lindeloofgang. Bij loofgangen worden de beide bomenrijen gesnoeid tot leibomen van bijvoorbeeld 5 m hoogte. Dan buigt de hovenier de kronen naar elkaar toe zodat een groene tunnel ontstaat. De loofgang van Rhijnauwen was niet meer als zodanig herkend, zodat enkele bomen vlak waren gesnoeid in plaats van gebogen. In de komende tijd zal de berceau weer worden hersteld. Het gaat hier om Hollandse lindes.

Het landgoed Nieuw-Amelisweerd omvat zowel parkbossen als historische graslanden. Op een van de graslanden, de 'Helweide', is rond 1885 een ovaal bomeneiland gecreëerd dat wordt toegeschreven aan tuinarchitect Van Lunteren die een eigen boomkwekerij had in de binnenstad. Het bomeneiland omvat inmiddels een oude en fraaie groep van grote bomen, die vooral aan de buitenkant breed zijn uitgerooid.

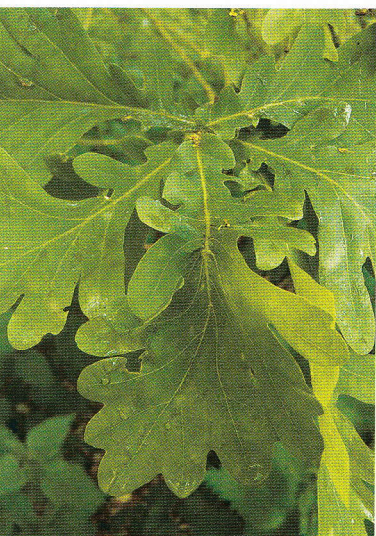
Boomgroepen in graslanden als opvallend parkelement waren niet ongebruikelijk in de 19e eeuw. Ze bestonden veelal uit één boomsoort. Hier is juist de grote variatie bijzonder.

Zwarte linde

Het bomeneiland bestaat uit Hollandse linde (*Tilia × europaea* 'Zwarte linde'), gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), ruwe iep (*Ulmus glabra*),

Buxus sempervirens 'Bullata', een oude cultivar uit 1864.

Een van de variëteiten van de zomereik met brede bladvorm in het bomeneiland van Nieuw-Amelisweerd.

zomereik (*Quercus robur*) en bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropurpurea').

Zwarte linde kenmerkt zich onder andere door de wat grillige, bijna horizontale zijtakken en het ontbreken van takopschot bij de stamvoet. De variëteit is in onbruik geraakt, maar past helemaal in de Engelse landschapsstijl. Deze linde behoort vrijwel zeker tot het oud-Hollandse erfgoed van onze boomkwekerijen. Ook langs de Utrechtse grachten komt de zwarte linde voor.

Op het bomeneiland staan vijf zomereiken en het opmerkelijke is dat het allemaal verschillende bladvormvarianten zijn. De variëteiten staan in geen enkel dendrologisch boek beschreven. Het is de moeite waard om er stekken van te nemen en voor de toekomst veilig te stellen.

Cultuurhistorische visie

Parkbossen en lanen worden over het algemeen hersteld vanuit esthetisch perspectief. Maar restauratie vanuit een cultuurhistorische visie komt steeds meer in de belangstelling. Het onderzoek naar de beplantingen van Oud- en Nieuw-Amelis-

weerd en Rhijnauwen laat zien dat er een rijkdom ligt aan historisch bomenerfgoed. Daarbij gaat het om vergeten of bijna vergeten variëteiten, om de wijze van aanplant en kroonbehandeling.

De restauratie van lanen en plantvakken is echter niet altijd gemakkelijk. Inboeten met hetzelfde cultuurhistorische plantgoed heeft de voorkeur, maar kan niet altijd. Zo zijn bij de Voorlaan van Oud-Amelisweerd de aldaar moeilijk terug te planten beuken vervangen door Hollandse lindes. Het stekgoed daarvoor is afkomstig van vroeg-19^e eeuwse lindes in de omgeving.

Lanen uit de 17^e eeuw zijn vermoedelijk nergens meer te vinden in ons land, maar ook lanen uit de periode 1700-1850 zijn inmiddels tot de zeldzaamheden gaan behoren. Om die reden, maar ook vanwege de belevingswaarde van oude bomen, is aan te raden om bij restauratie uit te gaan van ongelijkjarige lanen en ongelijksoortige lanen. Die lanen zijn als bron van historische informatie van onmisbaar belang, maar in feite ook veel mooier dan uniforme jonge lanen zonder historische betekenis. ■

Voorlaan van Oud-Amelisweerd met zomereiken (1820) en beuken (1850); gekozen is voor een ongelijkjarige laan, met inboet van zomereik en een oude cultivar van de Hollandse linde, waardoor de originele bomen zolang mogelijk gehandhaafd kunnen worden.